

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

Accountantsrapport bij VGR 12 ERTMS

Colofon

Titel	Accountantsrapport bij VGR 12 ERTMS
Uitgebracht aan	de Tweede Kamer der Staten-Generaal
Datum	9 april 2020
Kenmerk	2020-0000073174
Bijlage(n)	1

Inlichtingen
Auditdienst Rijk
070-342 7700

Inhoud

Inleiding	4	
1	Controle van de financiële verantwoording	6
	Controleverklaring van de onafhankelijke accountant bij de financiële verantwoording over de periode 1 januari 2019 tot en met 31 december 2019	6
2	Rapport van bevindingen inzake het financieel beheer, de kwaliteitssystemen en de kwaliteit en volledigheid van de in voortgangsrapportage 12 opgenomen informatie	8
2.1	Inleiding	8
2.2	Verrichte werkzaamheden	8
2.3	Stand van zaken programma ERTMS	8
2.4	Bevindingen inzake het financieel beheer	9
2.5	Bevindingen inzake de kwaliteitssystemen	9
2.5.1	Inleiding	9
2.5.2	Opzet van het kwaliteitssysteem PKS-R	10
2.5.3	Implementatie systems engineering	11
2.5.4	Functioneren sturingstafels	13
2.5.5	Afhandeling van opvolging adviezen toets Bureau ICT Toetsing (BIT-toets)	13
2.5.6	Kwaliteitssysteem van de opdrachtgeversunit bij het ministerie van IenW	13
2.6	De kwaliteit en de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie	14
2.6.1	De kwaliteit van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie	14
2.6.2	De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie	16
2.6.3	Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie	16
2.7	Overige opmerkingen	16
2.7.1	Mogelijke scope-toevoegingen	16
2.7.2	Landelijke uitrol ERTMS	16
Bijlage: Financiële verantwoording	18	

Inleiding

De Tweede Kamer der Staten-Generaal heeft op 11 juni 2013 het European Rail Traffic Management System (ERTMS) aangewezen als groot project. In het kader van de Regeling Grote Projecten dient bij voortgangsrapportages periodiek een accountantsrapport te worden gevoegd met een oordeel over:

- de kwaliteit en de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie;
- de beheersing en het beheer van het project, waaronder begrepen de toereikendheid van de projectorganisatie, de kwaliteit van de bestuurlijke informatievoorziening, de werking van de administratieve organisatie en de werking van het systeem van interne controle.

De Vaste commissie voor Infrastructuur en Waterstaat (IenW) heeft in haar procedurevergadering van 6 november 2019 een geactualiseerde uitgangspuntennotitie vastgesteld. De minister van IenW is verzocht om een reactie op deze uitgangspuntennotitie te geven. De reactie van de minister is op 21 november 2019 naar de Kamer gestuurd. In het Algemeen Overleg van 4 maart 2020 is de geactualiseerde uitgangspuntennotitie besproken.

Op basis van hoofdstuk 6 van de geactualiseerde uitgangspuntennotitie worden de volgende onderwerpen in het onderzoek van de Auditdienst Rijk (ADR) betrokken:

1. Controle van de financiële verantwoording van het programma ERTMS over 2019, uitmondend in een controleverklaring bij deze financiële verantwoording. De financiële verantwoording bestaat uit de aangegane verplichtingen, de verrichte uitgaven, de ontvangsten, de stand van de verplichtingen ultimo 2019, de stand van de voorschotten ultimo 2019 en de in 2019 afgerekende voorschotten.
2. Onderzoek van het financieel beheer van het programma ERTMS.
3. Onderzoek naar de inrichting en werking van de kwaliteitssystemen binnen het programma ERTMS. Hierbij dient specifieke aandacht te worden gegeven aan het scopebeheer, de planning, het risicomanagement, de kwaliteitsbewaking en de totstandkoming van interne en externe voortgangsrapportages.
4. Onderzoek van de kwaliteit en de volledigheid van de financiële en niet-financiële informatie in de voortgangsrapportage aan de hand van de eisen gesteld in de Regeling Grote Projecten en de uitgangspuntennotitie.

De controle onder punt 1 leidt tot een controleverklaring met een oordeel over de financiële verantwoording. Deze controleverklaring is opgenomen in hoofdstuk 1 van dit accountantsrapport.

Op basis van de uitgangspuntennotitie is voor de aspecten financieel beheer, kwaliteitssysteem en de kwaliteit en volledigheid van de financiële en niet-financiële informatie in de voortgangsrapportage (punt 2 tot en met 4) een rapport van bevindingen gevraagd. Het rapport van bevindingen is opgenomen in hoofdstuk 2 van dit accountantsrapport.

Het accountantsrapport wordt met de voortgangsrapportage met peildatum 31 december 2019 naar de Kamer gestuurd.

Het onderzoek is uitgevoerd door de ADR in opdracht van de minister van IenW.

Geactualiseerde uitgangspuntennotitie

De geactualiseerde uitgangspuntennotitie van 6 november 2019 is besproken in het Algemeen Overleg van 4 maart 2020. Het ministerie heeft voortgangsrapportage 12 (VGR 12) nog niet opgesteld op basis van de vereisten van de geactualiseerde uitgangspuntennotitie maar heeft er voor gekozen om VGR 12 nog op te stellen

volgens de structuur van VGR 11. Dit betekent onder andere voor de financiële verantwoording dat er nog geen verantwoording is opgenomen van de stand van de verplichtingen ultimo 2019, de stand van de voorschotten ultimo 2019 en de in 2019 afgerekende voorschotten. Wij hebben deze onderdelen dan ook niet meegenomen in onze controleverklaring.

Beschrijving van het object van onderzoek

Wij hebben voortgangsrapportage 12, met als peildatum 31 december 2019, onderzocht. Deze voortgangsrapportage is opgesteld onder de verantwoordelijkheid van de minister van IenW ten behoeve van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Het is onze verantwoordelijkheid om:

- een controleverklaring af te geven met betrekking tot de in de voortgangsrapportage 12 verantwoorde aangegane verplichtingen, gerealiseerde uitgaven en ontvangsten over de periode 1 januari 2019 tot en met 31 december 2019.
- bevindingen te formuleren over:
 - Het financieel beheer.
 - De kwaliteitssystemen, met specifieke aandacht voor het scopebeheer, de planning, het risicomanagement, de kwaliteitsbewaking en de totstandkoming van interne en externe voortgangsrapportages.
 - De kwaliteit en de volledigheid van de financiële en niet-financiële informatie in de voortgangsrapportage aan de hand van de eisen gesteld in de Regeling Grote Projecten en de uitgangspuntennotitie.

Dit is het zesde rapport van de Auditdienst Rijk (ADR) bij een voortgangsrapportage van het programma ERTMS. Eerder hebben wij een rapport uitgebracht bij voortgangsrapportage 10 (rapportnummer 2019-0000059148 d.d. 9 april 2019), bij voortgangsrapportage 8 (rapportnummer 2018-0000061567 d.d. 8 mei 2018), bij voortgangsrapportage 6 (rapportnummer 2017-0000069214 d.d. 12 april 2017), bij voortgangsrapportage 4 (rapportnummer ADR/2016/341 d.d. 8 april 2016), bij voortgangsrapportage 2 (rapportnummer ADR/2015/598 d.d. 17 april 2015) en bij de basisrapportage (rapportnummer ADR/2014/695 d.d. 9 mei 2014). Wij zullen jaarlijks bij de voortgangsrapportage met als peildatum 31 december een rapport uitbrengen.

Openbaarmaking

De ADR is de interne auditdienst van het Rijk. In de ministerraad is besloten dat het opdrachtgevende ministerie waarvoor de ADR een rapport heeft geschreven het rapport binnen zes weken op de website van de rijksoverheid plaatst, tenzij daarvoor een uitzondering geldt. De minister van Financiën stuurt elk halfjaar een overzicht naar de Tweede Kamer met de titels van de door de ADR uitgebrachte rapporten en plaatst dit overzicht op de website. Dit accountantsrapport wordt in overeenstemming met de Regeling Grote Projecten als afzonderlijk document met VGR 12 van het programma ERTMS meegezonden naar de Tweede Kamer.

1 Controle van de financiële verantwoording

Controleverklaring van de onafhankelijke accountant bij de financiële verantwoording over de periode 1 januari 2019 tot en met 31 december 2019

Afgegeven ten behoeve van de Tweede Kamer der Staten-Generaal

A. Verklaring over de in de voortgangsrapportage 12 van ERTMS opgenomen historische financiële overzichten

Ons oordeel

Wij hebben de historische financiële overzichten die deel uitmaken van voortgangsrapportage 12 van het 'Grote Project' ERTMS van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat gecontroleerd.

De historische financiële overzichten bestaan uit:

- Tabel 6.4: Aangegane verplichtingen programma voor ERTMS;
- Tabel 6.5: Gerealiseerde uitgaven programma voor ERTMS;
- Tabel 6.6: Ontvangsten.

Naar ons oordeel geven deze historische financiële overzichten een getrouw beeld van de aangegane verplichtingen, gerealiseerde uitgaven en ontvangsten over 2019 in overeenstemming met de verslaggevingsvoorschriften die zijn opgenomen in de Comptabiliteitswet 2016, de daaruit voortvloeiende regelgeving en de Regeling Grote Projecten. Voorts zijn wij van oordeel dat de in de historische financiële overzichten opgenomen aangegane verplichtingen, gerealiseerde uitgaven en ontvangsten over 2019 voldoen aan de eis van comptabele rechtmatigheid als bedoeld in bepaling 5.11 van de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften 2020.

De basis voor ons oordeel

Wij hebben onze controle uitgevoerd volgens het Nederlands recht, waaronder ook de Nederlandse controlestandaarden vallen. Onze verantwoordelijkheden op grond hiervan zijn beschreven in de sectie 'Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de historische financiële overzichten'.

Wij zijn onafhankelijk van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat zoals vereist in de Verordening inzake de onafhankelijkheid van accountants bij assurance-opdrachten (ViO) en andere voor de opdracht relevante onafhankelijkheidsregels in Nederland. Verder hebben wij voldaan aan de Verordening gedrags- en beroepsregels accountants (VGBA).

Wij vinden dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel.

B. Beschrijving van verantwoordelijkheden met betrekking tot de historische financiële overzichten

Verantwoordelijkheden van de minister van Infrastructuur en Waterstaat voor de historische financiële overzichten

De minister is verantwoordelijk voor het opmaken van de historische financiële overzichten die de aangegane verplichtingen, gerealiseerde uitgaven en ontvangsten getrouw dienen weer te geven in overeenstemming met de verslaggevingsvoorschriften die zijn opgenomen in de Comptabiliteitswet 2016 en de daaruit voortvloeiende regelgeving, waaronder de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften 2020, en de Regeling Grote Projecten.

De minister is tevens verantwoordelijk voor de comptabele rechtmatigheid van de in de historische financiële overzichten opgenomen aangegane verplichtingen, gerealiseerde uitgaven en ontvangsten. Voorts is de minister verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing die de minister noodzakelijk acht om het opmaken van de historische financiële overzichten en de naleving van de eis van comptabele

rechtmatigheid mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fouten of fraude.

Onze verantwoordelijkheden voor de controle van de historische financiële overzichten

Onze verantwoordelijkheid is het geven van een oordeel over de financiële overzichten, alsmede over de comptabele rechtmatigheid van de in deze overzichten opgenomen aangegane verplichtingen, uitgaven en ontvangsten op basis van onze controle.

Onze verantwoordelijkheid is het zodanig plannen en uitvoeren van een controleopdracht dat wij daarmee voldoende en geschikte controle-informatie verkrijgen voor het door ons af te geven oordeel. Onze controle is uitgevoerd met een hoge mate maar geen absolute mate van zekerheid waardoor het mogelijk is dat wij tijdens onze controle niet alle materiële fouten en fraude ontdekken. Afwijkingen kunnen ontstaan als gevolg van fraude of fouten en zijn materieel indien redelijkerwijs kan worden verwacht dat deze, afzonderlijk of gezamenlijk, van invloed kunnen zijn op de beslissingen die gebruikers op basis van deze historische financiële overzichten nemen. De materialiteit beïnvloedt de aard, timing en omvang van onze controlewerkzaamheden en de evaluatie van het effect van onderkende afwijkingen op ons oordeel.

Wij hebben deze accountantscontrole professioneel kritisch uitgevoerd en hebben waar relevant professionele oordeelsvorming toegepast in overeenstemming met de Nederlandse controlestandaarden, ethische voorschriften en de onafhankelijkheidseisen. Onze controle bestond onder andere uit:

- het identificeren en inschatten van de risico's dat de historische financiële overzichten afwijkingen van materieel belang bevatten als gevolg van fouten of fraude, het in reactie op deze risico's bepalen en uitvoeren van controlewerkzaamheden en het verkrijgen van controle-informatie die voldoende en geschikt is als basis voor ons oordeel. Bij fraude is het risico dat een afwijking van materieel belang niet ontdekt wordt groter dan bij fouten. Bij fraude kan sprake zijn van samenspanning, valsheid in geschrifte, het opzettelijk nalaten transacties vast te leggen, het opzettelijk verkeerd voorstellen van zaken of het doorbreken van de interne beheersing;
- het verkrijgen van inzicht in de interne beheersing die relevant is voor de controle met als doel controlewerkzaamheden te selecteren die passend zijn in de omstandigheden. Deze werkzaamheden hebben niet als doel om een oordeel uit te spreken over de effectiviteit van de interne beheersing van het ministerie;
- het evalueren van de presentatie, structuur en inhoud van de historische financiële overzichten;
- het evalueren of de historische financiële overzichten een getrouw beeld geven van de onderliggende transacties en gebeurtenissen; en
- het evalueren of de in de historische financiële overzichten opgenomen aangegane verplichtingen, gerealiseerde uitgaven en ontvangsten voldoen aan de eis van comptabele rechtmatigheid.

Wij communiceren met de leiding van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat onder andere over de geplande reikwijdte en timing van de controle en over de significante bevindingen die uit onze controle naar voren zijn gekomen, waaronder eventuele significante tekortkomingen in de interne beheersing.

Den Haag, 9 april 2020

Auditdienst Rijk

drs. J.J.M. Claessens RA MGA

2 Rapport van bevindingen inzake het financieel beheer, de kwaliteitssystemen en de kwaliteit en volledigheid van de in voortgangsrapportage 12 opgenomen informatie

2.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zijn bevindingen geformuleerd inzake het financieel beheer, de kwaliteitssystemen en de kwaliteit en volledigheid van de in voortgangsrapportage 12 opgenomen financiële en niet-financiële informatie.

Bij een rapport van bevindingen is het de verantwoordelijkheid van de beoogde gebruikers van het rapport om te bepalen of de werkzaamheden toereikend en geschikt zijn voor het doel van de beoogde gebruikers. Voorts wordt van de beoogde gebruikers verwacht dat zij zelf op basis van de gerapporteerde bevindingen en eventuele andere beschikbare informatie een eigen afweging maken over wat deze bevindingen voor het onderhavige object in zijn totaliteit betekenen.

2.2 Verrichte werkzaamheden

De door ons verrichtte werkzaamheden hebben bestaan uit het houden van interviews en het uitvoeren van documentanalyses.

Het doel van de verrichte werkzaamheden is om uitwerking te geven aan de aanwijzingen in de Regeling Grote Projecten en in de uitgangspuntennotitie van 6 november 2019.

Het rapport is opgesteld ten behoeve van de Tweede Kamer.

Wij hebben bij de uitvoering van de opdracht gebruik gemaakt van de aanwijzingen opgenomen in Standaard 4400N uit de Nadere Voorschriften Controle en overige standaarden, 'Opdrachten tot het verrichten van overeengekomen specifieke werkzaamheden'. Dit vereist dat wij voldoen aan de voor ons geldende ethische voorschriften. Verder hebben wij de onafhankelijkheidsregels van de Verordening inzake de Onafhankelijkheid van accountants (ViO) in acht genomen.

Met uitzondering van de tabellen 6.4 t/m 6.6 wordt geen zekerheid verschaft omdat er geen controle-, beoordelings- of andere assurance-opdracht is uitgevoerd. Daarom doen wij geen uitspraak over wat de feitelijke bevindingen betekenen voor het onderhavige object in zijn totaliteit. Indien aanvullende werkzaamheden zouden zijn verricht of indien er een controle- of een beoordelingsopdracht zou zijn uitgevoerd, zouden wellicht andere onderwerpen zijn geconstateerd die voor rapportering in aanmerking zouden zijn gekomen.

2.3 Stand van zaken programma ERTMS

Op 17 mei 2019 heeft het kabinet de programmabeslissing ERTMS genomen. Het kabinet heeft besloten het huidige treinbeveiligingssysteem landelijk te vervangen door ERTMS. De volledige landelijke uitrol van ERTMS zal tot 2050 duren. De programmadirectie ERTMS voert regie over de eerste fase tot aan 2031. Binnen de MIRT-systematiek markeert de programmabeslissing ERTMS de overgang van de planuitwerkingsfase naar de realisatiefase.

Op 26 maart 2019 ontving het ministerie van IenW het rapport met bevindingen en aanbevelingen van het bureau ICT-toetsing. De BIT-toets heeft onvolkomenheden geconstateerd in de oorspronkelijke aanpak om de integrale

systeemprestaties van het ERTMS-vervoerssysteem te kunnen garanderen en heeft aanbevelingen gedaan voor de verbetering hiervan. Het programma heeft om de grip op de integratie van ERTMS-componenten te verstevigen een impuls gegeven aan de toepassing van systems engineering (SE). Er is aanvullende expertise aangetrokken en hiermee heeft de programmadirectie zichzelf en de betrokken partijen versterkt om de systems engineering methodiek toe te passen voor het ERTMS-programma bij het verder uitwerken van de tracering van topeisen naar de programma's van eisen van de verschillende componenten. De daadwerkelijke effecten hiervan zullen naar verwachting in 2020 te zien zijn.

De opzet van de governance is in de planuitwerkingsfase bedacht en beschreven in het programmaplan (achtergronddocument S2 van de programmabeslissing). Het werkend krijgen van deze opzet kost tijd. Een effectieve samenwerking van de betrokken partijen is een belangrijke kritische succesfactor van het programma ERTMS.

Voor de realisatiefase is het van belang dat er een gedegen kwaliteitssysteem is ingericht met behulp waarvan de doelen van het programma kunnen worden gerealiseerd. De programmadirectie ERTMS van ProRail is gedurende 2019 bezig geweest met het inrichten en vervolmaken van zo'n kwaliteitssysteem (het Programma Kwaliteits Systeem voor de Realisatiefase (PKS-R)). Het PKS-R was wat opzet betreft eind 2019 gereed.

2.4 Bevindingen inzake het financieel beheer

De werkzaamheden met betrekking tot het financieel beheer zijn gebaseerd op hetgeen is vermeld onder punt 2 van paragraaf 6 van de uitgangspuntennotitie van 6 november 2019.

Onze werkzaamheden zijn waar mogelijk uitgevoerd op basis van de Regeling Financieel Beheer van het Rijk.

De volgende onderwerpen zijn in het onderzoek betrokken:

1. de uitvoering van de subsidieregeling(en) en het verstrekken van opdrachten;
2. de omvang en het beheer van de post onvoorzien en
3. het budgetbeheer.

In een geval is de aanbestedingsregelgeving in 2019 niet nageleefd. Het betrof de tweede verlenging van een contract zonder dat er eerst concurrentiestelling heeft plaatsgevonden.

Omdat de kwantificering van het risicodossier van de programmadirectie nog onderhanden is kan niet worden bepaald of de post onvoorzien nog toereikend is.

Verder geen opmerkingen.

2.5 Bevindingen inzake de kwaliteitssystemen

2.5.1 Inleiding

De werkzaamheden met betrekking tot de kwaliteitssystemen zijn gebaseerd op hetgeen is vermeld onder punt 3 van paragraaf 6 van de uitgangspuntennotitie van 6 november 2019.

Binnen het programma ERTMS zijn meerdere kwaliteitssystemen actief die elkaar dienen te versterken. Het gaat hierbij om:

- Het kwaliteitssysteem bij de opdrachtgeversunit van het ministerie van IenW;
- Het kwaliteitssysteem van de programmadirectie (PKS-R);
- De kwaliteitssystemen van de implementatie-organisaties zoals NS en ProRail.

Dit onderzoek heeft zich gericht op het PKS-R en op het kwaliteitssysteem bij de opdrachtgeversunit.

Omdat het PKS-R pas eind 2019 gereed is gekomen en vanaf begin 2020 in werking is getreden, hebben wij ons onderzoek voornamelijk gericht op de volgende onderwerpen:

1. De opzet van het PKS-R bij de programmadirectie met gerichte aandacht voor de beheersing van het programma ERTMS in de realisatiefase. Specifieke aandachtspunten hierbij waren:
 - a. de implementatie van Integraal Project Management (IPM) (Governancemodel Grote Projecten);
 - b. de afstemming op het gebied van beheersing en kwaliteitsbewaking tussen de programmadirectie en de implementatie-organisaties;
 - c. de inrichting van de beheersing zowel binnen de programmadirectie als naar de opdrachtgeversunit van het ministerie van IenW (OGU) en de implementatie-organisaties toe.
2. De implementatie van systems engineering binnen het programma ERTMS met daarbij speciale aandacht voor:
 - a. de kwaliteits- en risicobewaking binnen het programma;
 - b. de decompositie van de vervoerssysteem architectuur t.b.v. de realisatie.
3. De rol, de positie en het functioneren van de ingerichte sturingstafels en de samenwerking daarbij van betrokken partijen.
4. De afhandeling van de opvolging van de adviezen uit de BIT-toets.
5. Ook bij de OGU is sprake van een kwaliteitssysteem. Dit kwaliteitssysteem dient voldoende waarborgen te bieden voor een goede invulling van de opdrachtgeversrol. Wij hebben de voortgang en de opzet van dit kwaliteitssysteem in ons onderzoek betrokken.

De werking van de kwaliteitssystemen hebben wij voor 2019 dus nog niet in ons onderzoek kunnen betrekken.

2.5.2 Opzet van het kwaliteitssysteem PKS-R

Op 17 mei 2019 is de programmabeslissing ERTMS door het kabinet genomen. Het programma ERTMS is daarmee in de realisatiefase beland. Voor deze fase is het van groot belang dat er een gedegen kwaliteitssysteem is ingericht bij zowel de opdrachtgeversunit als bij de programmadirectie en de implementatie-organisaties. De kwaliteitssystemen dienen ondersteuning te geven bij het bereiken van de programmadoelstellingen.

In onze vorige rapportage hebben wij aangegeven dat het tijdig realiseren van de kwaliteitssystemen onder druk stond. Inmiddels is gebleken dat de kwaliteitssystemen bij de start van de realisatie nog onvoldoende waren ingericht. In aanloop naar de programmabeslissing is de programmadirectie van ProRail wel bezig geweest met het inrichten van een kwaliteitssysteem dat ondersteuning moet bieden aan de invulling van de coördinatie- en de regierol van de programmadirectie. De resultaten van het uitgevoerde BIT-onderzoek en de aanpassing van de vervoerssysteem architectuur hebben er echter toe geleid dat de technische uitvoering en de beheersing hiervan opnieuw is ontworpen.

Uit het BIT-onderzoek bleek dat er onvoldoende controle was over de voorgenomen technische uitvoering. Dit heeft effect gehad op de totstandkoming en de inhoud van het Programma Kwaliteitssysteem voor de realisatiefase (PKS-R). De aanbevelingen uit de BIT-toets ten aanzien van de aanpak van de programmaopgave en systems engineering hebben ertoe geleid dat de opzet van het PKS-R is aangepast. Het PKS-R borgt nu de systems engineering aanpak waarbij gebruik gemaakt is van de standaard NEN-ISO 15288.

Verder bleken de onderdelen van de neergezette vervoerssysteem architectuur niet eenduidig toe te wijzen aan de implementatie-organisaties. Ook ging de uitwerking van de architectuur zo diep dat de programmadirectie de uitwerking en werkwijze binnen de implementatie-organisaties bepaalde. De architectuur is vervolgens opnieuw neergezet rekening houdend met voornoemde aspecten.

In de zomer van 2019 is een eerste versie van een dertigtal procesbeschrijvingen opgesteld. Tot aan het einde van 2019 is gewerkt aan het verbeteren van deze procesbeschrijvingen en het aanvullen van het PKS-R met werkinstructies, productbeschrijvingen en kennisdocumenten. Het PKS-R is in december 2019 door het managementteam van de programmadirectie vastgesteld en het PKS-R is begin 2020 in werking getreden.

De decompositie van de scope vindt plaats via migratiestappen naar migratiedeelstappen naar implementatiebijdragen naar producten en naar projecten. Dit dient een ordentelijk proces te zijn waarbij continu moet worden getoetst of de uitwerking voldoet aan de gestelde kwaliteitseisen. De uitwerking van de migratiestappen naar migratiedeelstappen is in het najaar van 2019 afgerond. De decompositie van de migratiedeelstappen via implementatiebijdragen, producten en projecten is nog onderhanden. Vanuit een prioritering is voor zes migratiedeelstappen gestart met het verder in detail uitwerken. In 2020 volgen de volgende migratiedeelstappen. Dit zou in 2020 moeten leiden tot een dekkende decompositie van de migratiedeelstappen die horen bij de reeds lopende projecten van de implementatie-organisaties.

Doordat voor de projecten die in 2019 in uitvoering waren of in 2019 zijn gestart, de decompositie van de programmascope tot op het niveau van projecten nog niet voorhanden was, alsmede doordat het PKS-R in 2019 nog niet gereed was, is er een risico dat niet (geheel) aan de juiste zaken is gewerkt en/of er niet op een juiste manier aan is gewerkt. Het risico is volgens de programmadirectie beperkt omdat de betreffende projectplannen eerst op basis van expert judgement en later op basis van een toetsplan door medewerkers van de programmadirectie zijn beoordeeld. De programmadirectie heeft ook aangegeven dat er nog een inhaalslag zal worden gemaakt in het aantonen dat de beoogde resultaten van de betreffende projectplannen een bijdrage leveren aan het behalen van de programmadoelen.

De detaillering van een aantal migratiedeelstappen is nu ter hand genomen. Hier zal echter geïnvesteerd moeten worden in tempo omdat bottom-up de implementatie-organisaties projectplannen blijven indienen ter vaststelling. De SE-aanpak dient te leiden tot het per migratiedeelstap beschrijven van de implementatiebijdragen die de implementatie-organisaties hiervoor moeten leveren. De implementatie-organisaties stellen vervolgens implementatieplannen op. Omdat deze implementatieplannen nog niet beschikbaar zijn is het nog niet voldoende mogelijk om de beheersaspecten conform de methodiek van het PKS-R te beheersen. Dit is een zorgpunt. Van belang is meer voortvarendheid te betrachten met betrekking tot de verdere detaillering van de scope danwel geen nieuwe projecten meer op te starten.

2.5.3 Implementatie systems engineering

Naar aanleiding van het advies uit de BIT-toets om de technische uitvoering te verbeteren, is systems engineering gekozen als integrale methodiek om te komen tot de gewenste technische beheersing. Systems engineering is bij de programmadirectie vormgegeven in het PKS-R. Systems engineering is een methodiek die veelal wordt gebruikt voor de realisatie van complexe systemen en hanteert onder andere de volgende principes:

- 1 architectuurontwerp en/of referentiekader;
- continue controle, reviews op de afleidingen van het referentiekader zodat de ontwikkelde producten ook goed met elkaar kunnen functioneren.
Deze continue controles, zowel horizontaal als verticaal in de ontwerp- en bouwfase, maken het mogelijk vergissingen in een zo vroeg mogelijk stadium te ontdekken en te corrigeren.

Uitgangspunt om te komen tot vervanging van het huidige ATB-systeem zijn de migratiedeelstappen. Gestelde eisen aan die migratiedeelstappen zijn onder andere afkomstig uit de scope, het programma van eisen en de migratiestrategie. Op de vertaling van deze eisen heeft een review plaatsgevonden. Bij die review is

vastgesteld dat de basis voor de vervanging aanwezig is. Iedere migratiedeelstap wordt weer onderverdeeld in een of meerdere migratiebijdragen. Op de eerste verzameling migratiebijdragen vindt nu ook een controle plaats. Aan de hand van reviews en controles wordt de uitvoering bijgesteld hetgeen systems engineering ook verlangt.

Gebruik van systems engineering vergt ook dat de implementatie-organisaties de methodiek van systems engineering moeten gaan gebruiken, dat de raakvlakken tussen de programmadirectie en de implementatie-organisaties goed beschreven moeten zijn en dat de uitvoering naadloos in elkaar overgaat. De invoering van systems engineering bij de implementatie-organisaties is nog niet voltooid. Het risico dat dit met zich meebrengt is dat de controlemethodiek die systems engineering verlangt, niet wordt gevolgd waardoor er producten gerealiseerd kunnen worden die niet voldoen aan de gestelde eisen. Hier is ook in het BIT-onderzoek voor gewaarschuwd. Wanneer dit in de praktijk optreedt zijn herstelkosten onvermijdelijk.

Uitgangspunt voor de technische realisatie ten tijde van de programmabeslissing was onder andere de vervoersysteem architectuur. Deze bleek in de praktijk onvoldoende werkbaar te zijn en gaf problemen in de samenwerking omdat delen niet eenduidig toe te wijzen waren aan een implementatie-organisatie. De uitwerking van de architectuur ging zo ver dat de programmadirectie uiteindelijk de uitwerking en de werkwijze binnen de implementatie-organisaties bepaalde. De architectuur is vervolgens opnieuw neergezet rekening houdend met deze aspecten. Hierbij is er voor gekozen om meer van het huidige vervoersysteem uit te gaan en dit stapsgewijs te gaan vervangen. Iedere vervanging wordt beschreven in implementatiebijdragen die van de implementatie-organisaties worden gevraagd. Implementatie-organisaties wordt gevraagd de implementatiebijdragen projectmatig te gaan uitvoeren met als basis systems engineering.

De keuze om systems engineering te gaan gebruiken als methodiek om de gewenste integraliteit van de uitvoering te borgen betekent ook dat het houden van gezamenlijke technische audits op de uitvoering vanzelfsprekend zou moeten zijn. Dit dient nog vorm te worden gegeven.

Om de beheersing en voortgang van de uitvoering voldoende inzichtelijk te hebben is een goede registratie van de interne activiteiten bij de programmadirectie (zoals de uitvoering van de decompositie) en van de projecten van de implementatie-organisaties van belang. Een dergelijk dashboard is nog niet voorhanden. Informatie die opgenomen zou kunnen is bijvoorbeeld: de naam van het project, welk implementatieproduct een project gaat opleveren of aan welk implementatieproduct een project een bijdrage levert, gebudgetteerde bedragen door de programmadirectie, vrijgegeven budgetten aan een implementatie-organisatie, wanneer gestart is met een activiteit of project, geplande einddatum bij aanvang activiteit of project, oorzaken van eventuele uitloop van projecten en kosten van uitloop en opgetreden risico's. Een goede registratie maakt ook een forecast mogelijk over wat bijvoorbeeld een eventuele uitloop van een activiteit of project gaat betekenen in tijd, geld en risico's.

Het is belangrijk dat de programmadirectie inzicht heeft in de uitvoering bij de implementatie-organisaties, omdat hierdoor meer zekerheid kan worden gekregen dat de gestelde programmadoelen ook worden gerealiseerd. Die zekerheid kan worden verkregen doordat de programmadirectie inzage krijgt in de toetsresultaten van de ontwerpen en de testresultaten van de ERTMS-producten. Daarbij zou ook moeten gelden dat als de programmadirectie vindt dat er extra zekerheid moet worden verkregen door het (laten) uitvoeren van onderzoeken, dat mogelijk moet zijn. Indien nodig kan de programmadirectie aan de hand van onderzoeksresultaten ondersteuning bieden waar dat nodig is. Inmiddels is een auditplan 2020 vastgesteld door het managementteam van de programmadirectie. Hierin is onder andere een procesaudit en productaudit opgenomen naar het eerste baanvak, namelijk Kijfhoek-Belgische grens. Het auditplan zal in de loop van 2020 worden geactualiseerd.

2.5.4 *Functioneren sturingstafels*

Als voorbereiding van de besluitvorming in het managementteam van de programmadirectie ERTMS zijn sturingstafels ingericht. Aan deze tafels vindt inhoudelijke afstemming tussen de programmadirectie en de implementatieorganisaties plaats. De daadwerkelijke besluitvorming vindt plaats in het managementteam.

De volgende sturingstafels zijn genoemd in het programmaplan dat behoort tot de documenten van de programmabeslissing:

- Change control board (CCB)
- Systeemintegratietafel
- Systems Engineering
- Migratie & Planningstafel
- Risicomanagementtafel
- Safety board
- Monitoring beleidsdoelen en exogene ontwikkelingen.

Inmiddels heeft het managementteam een instellingsbesluit genomen voor de systeemintegratietafel, de migratie & planningstafel, de risicomanagementtafel en de safety board. Deze tafels zijn ingericht en operationeel. De migratie & planningstafel is recent opgestart. De CCB wordt naar verwachting in het tweede kwartaal van 2020 ingesteld. Totdat deze tafel is ingesteld vervult het managementteam deze functie.

De eerste ervaringen van betrokken partijen met de operationeel zijnde tafels zijn positief. Het functioneren van de tafels zal worden geëvalueerd en zonodig worden bijgesteld.

Een goede samenwerking tussen betrokken partijen blijft van groot belang en is een blijvend punt van aandacht. Het goed functioneren van de sturingstafels is ook van belang voor deze samenwerking. Anderzijds is een goede samenwerking van belang voor het goed functioneren van de sturingstafels. Dit geeft uitdagingen, het betekent namelijk dat organisaties over hun organisatiegrenzen heen moeten stappen om gezamenlijk te werken aan het programmadoel, de invoering van ERTMS in Nederland.

2.5.5 *Afhandeling van opvolging adviezen toets Bureau ICT Toetsing (BIT-toets)*

Over de stand van zaken met betrekking tot de opvolging van de adviezen die voortkomen uit de BIT-toets wordt in de voortgangsrapportage gerapporteerd. Voor het inzicht in de voortgang van de opvolging van de BIT-adviezen wordt gebruik gemaakt van de registratie in de Audit Action Tracker (AAT). Iedere twee weken wordt de status van de invoering van de BIT-adviezen besproken in het managementteam van de programmadirectie.

De CIO (chief information officer) van het programma ERTMS heeft een tussentijdse toets uitgevoerd op de voortgang van het opvolgen van de BIT-adviezen.

De uitvoering van de externe toetsen op de opvolging van de BIT-adviezen is in maart 2020 gestart. De OGU verwacht dat de definitieve resultaten van de onderzoeken voor de zomer beschikbaar zijn. Het adequaat opvolgen van de BIT-adviezen is als voorwaarde gesteld om te mogen starten met de aanbestedingen.

2.5.6 *Kwaliteitssysteem van de opdrachtgeversunit bij het ministerie van IenW*

De OGU vervult de rol van opdrachtgever voor het programma ERTMS. De taken die bij de OGU zijn ondergebracht betreffen projectmanagement, contractmanagement, omgevingsmanagement, technisch management en projectbeheersing.

De programmadirectie bij ProRail heeft een belangrijke coördinatie- en regierol binnen het programma ERTMS. Bij het invullen van die rollen is de

programmadiirectie sterk afhankelijk van de implementatie-organisaties en ook van de OGU. Door consequent, en waar nodig formeel, handelen van de OGU zou de rolinvulling van de programmadiirectie moeten worden bevestigd, zodat de programmadiirectie de regie krijgt en behoudt over de realisatie van het programma ERTMS. De OGU kan vervolgens in belangrijke mate steunen op hetgeen de programmadiirectie doet om de programmadoelen te realiseren.

De OGU is in 2019 gestart met het inrichten van een kwaliteitssysteem. De OGU-taken worden uitgewerkt in acht kwaliteitsprocessen:

1. Toezien op de inhoudelijke voortgang van het programma.
2. Toezien op de opvolging van gemaakte afspraken.
3. Opdrachten voor onafhankelijk toezicht, het verrichten van onderzoek en het uitvoeren van toetsen.
4. Bewaken van de kwaliteit van de sturing door de programmadiirecteur op de implementatie-organisaties.
5. Goedkeuring financieringsstromen en bewaken uitvoering subsidieregelingen.
6. Opstellen voortgangsrapportages ten behoeve van de Tweede Kamer.
7. Borgen rechtmatige financiële administratie.
8. Risicobeheersing op het niveau van de opdrachtgever.

Eind 2019 zijn de kwaliteitsprocessen 1, 2 en 6 uitgewerkt. De aanvankelijke doelstelling om het kwaliteitssysteem eind 2019 gereed te hebben is derhalve niet gehaald. De inrichting van het kwaliteitssysteem zal volgens de OGU in de loop van 2020 worden afgerond.

Het is van belang dat de beheersing van de realisatie van ERTMS op alle niveaus (de opdrachtgeversunit bij het ministerie, de programmadiirectie en de implementatie-organisaties) goed moet zijn ingericht en goed functioneert. Betrokken partijen kunnen elkaar helpen en waar nodig corrigeren. Hiervoor is een goede samenwerking van belang alsmede het steeds beter werkend krijgen van de afgesproken governance structuur.

De opdrachtgeversunit overlegt in het kader van haar toezichthoudende rol periodiek met de programmadiirectie en ontvangt ieder tertaal een voortgangsrapportage. Het (zichtbaar) handelen naar aanleiding van gemelde voortgang en issues kan worden verbeterd. Ook dient er meer invulling te worden gegeven aan de risicobeheersing op het niveau van de opdrachtgever.

Verder is het van belang dat de opdrachtgeversunit zich expliciet uitlaat over zaken zoals de toereikendheid van het bij de programmadiirectie ingerichte kwaliteitssysteem en het door de programmadiirectie opgestelde plan met betrekking tot de invulling van haar coördinatie- en regierol.

2.6 De kwaliteit en de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie

De werkzaamheden met betrekking tot de kwaliteit en de volledigheid van de financiële en niet-financiële informatie zijn gebaseerd op hetgeen is vermeld onder punt 4 van paragraaf 6 van de uitgangspuntennotitie van 6 november 2019.

2.6.1 De kwaliteit van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie

2.6.1.1. Risico's

De programmadiirectie ERTMS is in 2019 bezig geweest het risicomanagement opnieuw in te richten. Daarbij worden onder andere de volgende niveaus van risico's onderkend:

Het niveau van de zogenaamde Ongewenste Topgebeurtenissen (OTG's)

Op grond van de programmascope is een aantal resultaatsgebieden benoemd die direct bepalend zijn voor het behalen van de programmadoelen. Het niet bereiken

van een geïdentificeerd resultaatgebied wordt aangemerkt als een Ongewenste Topgebeurtenis. Deze OTG's dienen om op het hoogste abstractieniveau een uitspraak te kunnen doen over de haalbaarheid van de doelstellingen van het programma.

Het niveau van de primaire risico's

Per OTG zijn clusters van risico's geïnventariseerd die een primaire oorzaak vormen voor het optreden van de hoger gelegen OTG. De primaire oorzaken staan deels vast en fluctueren deels, afhankelijk van welke nadere oorzaken er top-down en bottom-up worden gesignaleerd binnen het programma.

Het niveau van de secundaire risico's

De oorzaken van de primaire oorzaken worden als secundaire risico's bestempeld. Deze gebeurtenissen zijn secundair aan het bovenliggende risico en maken meer gedetailleerd inzichtelijk waarom een bepaald bovenliggend geclusterd risico op kan treden, welke gevolgen dat heeft in relatie tot het boven gelegen risico en wat er op dat niveau kan worden gedaan om het risico te beheersen. Deze risico's fluctueren en vormen daarmee de basis voor de daadwerkelijke sturing binnen het programma. Op dit niveau worden risico's, inclusief de kwantificeringen, periodiek geactualiseerd.

Het benoemen van de OTG's en van de primaire risico's heeft inmiddels plaatsgevonden en daarover is in VGR 12 gerapporteerd. Het benoemen van de secundaire risico's inclusief de kwantificeringen is nog onderhanden. Bijgevolg worden in VGR 12 de risico's in tijd en geld niet gekwantificeerd weergegeven. Na voltooiing van de kwantificering van de risico's kan worden bepaald of de post onvoorzien nog toereikend kan worden geacht.

In 2019 is een risicomanagementplan opgesteld waarin beschreven is hoe de programmadirectie en de implementatie-organisaties hun risicoproces in gezamenlijkheid gaan uitvoeren. Het komen tot een eenduidige wijze van risico-uitvoering is een goede zaak. Het functioneren van het risicomanagementplan in de praktijk zal zich in 2020 moeten gaan bewijzen en verdient extra managementaandacht.

2.6.1.2. Planning

In hoofdstuk 4 van VGR 12 zijn mijlpalen opgenomen, onder andere met betrekking tot de migratiestappen. In de geactualiseerde uitgangspuntennotitie wordt gevraagd om een zo ver als mogelijk uitgewerkte planning van het gehele project tot en met de uiteindelijke oplevering.

Het huidige mijlpalenoverzicht is uiteraard niet de zo ver mogelijk uitgewerkte planning. Van belang is dat de Kamer aangeeft of het rapporteren op mijlpalen (en toelichting op eventuele wijzigingen in de mijlpalen) voldoende informatie voor de Kamer geeft. In ieder geval is het van belang dat gerapporteerd wordt over belangrijke wijzigingen in onderliggende plannings en dat gerapporteerd wordt over de risico-ontwikkeling in relatie tot het behalen van de mijlpalen.

De planning horend bij de programmabeslissing van 17 mei 2019 is sindsdien niet meer geactualiseerd. Deze actualisatie zal de komende tijd plaatsvinden en leiden tot een nieuwe planning. Zoals ook af te leiden is uit VGR 12 dient er rekening mee te worden gehouden dat de planning (substantieel) zal gaan schuiven.

2.6.1.3. Kostenraming en dekking

In de voortgangsrapportage wordt vermeld dat er eind 2019 een voorziene budgetspanning is van afgerond € 47 mln. Er wordt niet expliciet aangegeven wat de kostenraming is aan het eind van 2019. Voor het inzicht van de Kamer is het van belang dat de kostenraming en de bijbehorende financiële dekking zoals opgenomen in de Railmap 4.0 ook steeds in de voortgangsrapportages wordt opgenomen. Ontwikkelingen in kostenraming en financiële dekking kunnen dan

ten opzichte van de situatie bij de programmabeslissing worden opgenomen en toegelicht.

2.6.2 De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie

2.6.2.1. Batenmanagement

In de voortgangsrapportage is vermeld dat met betrekking tot het batenmanagement er geen wijzigingen zijn ten opzichte van de elfde voortgangsrapportage. In voortgangsrapportage 10 werd de laatste keer iets inhoudelijks gezegd over de te verwachten baten. Voor het inzicht van de Kamer is het van belang dat de baten zoals voorzien bij de programmabeslissing steeds worden vermeld en dat ontwikkelingen daarin worden weergegeven en worden toegelicht.

2.6.2.2. Aanbestedingsresultaten

In de Regeling Grote Projecten is de informatie-eis opgenomen dat, indien sprake is van aanbestedingen, in de voortgangsrapportages wordt vermeld wat de som van de aanbestedingsresultaten is. Nu de realisatiefase van het programma ERTMS is gestart en de (grote) aanbestedingen er aan komen wordt dit opportuun. Het is van belang dat in de te actualiseren basisrapportage wordt aangegeven hoe met deze informatie-eis zal worden omgegaan, ook in relatie tot de marktgevoeligheid van bepaalde informatie.

2.6.3 Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie

Het proces met betrekking tot de totstandkoming van de voortgangsrapportage is als onderdeel van het kwaliteitssysteem van de opdrachtgeversunit in 2019 beschreven. De door de programmadirectie ERTMS opgestelde tertaalrapportages vormen belangrijke input voor de voortgangsrapportages.

2.7 Overige opmerkingen

2.7.1 Mogelijke scope-toevoegingen

Sinds de programmabeslissing zijn er onderwerpen die zich aandienen om mogelijk aan de scope van het programma ERTMS te worden toegevoegd, zoals de HSL-Zuid en de Noordelijke Lijnen. Hoewel dit op inhoudelijke gronden wellicht te begrijpen is brengt het wel een aantal complicaties en risico's met zich mee. De formatie van de programmadirectie zal qua omvang, kennis en kunde in balans gehouden moeten worden met scope-toevoegingen. De financiering van scope-toevoegingen zal vooraf en helder moeten zijn geregeld. De vraag is bovendien of scope-toevoegingen die buiten de kaders van de programmabeslissing ERTMS vallen, onder de reikwijdte van het 'grote project' ERTMS vallen. Indien niet, dan zal ook administratief onderscheid moeten worden gemaakt tussen de scope van de programmabeslissing en toegevoegde scope.

2.7.2 Landelijke uitrol ERTMS

Bij het nemen van de programmabeslissing is ook besloten tot de landelijke uitrol van ERTMS. Dat de verdere uitwerking van de implementatie van ERTMS in de infrastructuur mede bezien wordt vanuit het perspectief van de landelijke uitrol is voorstelbaar. Dit zou kunnen leiden tot keuzes die niet geheel in overeenstemming zijn met de programmabeslissing. Het is van belang om vast te stellen wat de invloed mag zijn van het besluit tot landelijke uitrol op de programmadefinitie zoals vastgelegd in de programmabeslissing.

Wij zijn gaarne bereid een en ander nader toe te lichten.

Den Haag, 9 april 2020

Auditdienst Rijk

drs. J.J.M. Claessens RA MGA

Bijlage: Financiële verantwoording

Tabel 6.4: Aangegane verplichtingen programma voor ERTMS

	VGR 1 t/m 10	VGR 11	VGR 12	Totaal
X € 1 mln., inclusief BTW	01-04-2014 t/m 31-12- 2018	01-01 t/m 30- 06-2019	01-07 t/m 31- 12-2019	
HXII Infrastructuur en Waterstaat	12,6	0,7	-0,5	12,8
12.98 Apparaatsuitgaven	12,6	0,7	-0,5	12,8
Infrastructuurfonds	164,8	12,3	60,2	237,3
17.07.01 Realisatiefase	82,2	12,1	47,7	142,0
17.07.02 Planuitwerkingsfase	82,6	0,2	12,5	95,3
Totaal programmaverplichtingen	177,4	13,0	59,7	250,1

Bron: Ministerie van IenW. Som der delen kan afwijken van het totaal door afrondingen.

Tabel 6.5: Gerealiseerde uitgaven programma voor ERTMS

	VGR 1 t/m 10	VGR 11	VGR 12	Totaal
X € 1 mln., inclusief BTW	01-04-2014 t/m 31-12- 2018	01-01 t/m 30- 06-2019	01-07 t/m 31- 12-2019	
HXII Infrastructuur en Waterstaat	11,7	0,2	0,4	12,3
12.98 Apparaatsuitgaven	11,7	0,2	0,4	12,3
Infrastructuurfonds	103,8	19,2	43,9	166,9
17.07.01 Realisatiefase (voorbereiding)	39	17,7	31,8	88,5
17.07.02 Planuitwerkingsfase	64,8	1,5	12,1	78,4
Totaal programma-uitgaven	115,5	19,4	44,3	179,2
17.07.02.9995 Terug ontvangen voorschotten	7,5	0	0	7,5
Totaal bruto programma-uitgaven	123,0	19,4	44,3	186,7

Bron: Ministerie van IenW. Som der delen kan afwijken van het totaal door afrondingen.

Tabel 6.6: Ontvangsten

	VGR 1 t/m 10	VGR 11	VGR 12	Totaal
X € 1 mln., inclusief BTW	01-04-2014 t/m 31-12- 2018	01-01 t/m 06- 30- 2019	01-07 t/m 31- 12- 2019	
HXII Infrastructuur en Waterstaat	0,0	0,0	0,0	0,0
12.98 Apparaatsuitgaven	0,0	0,0	0,0	0,0
Infrastructuurfonds (17.07.01 + 17.07.02)	2,8	1,1	0,7	4,6
17.07.01 Realisatiefase (voorbereiding)	0	0	0	0
17.07.02 Planuitwerkingsfase	2,8	1,1	0,7	4,6
Totaal programma-ontvangsten	2,8	1,1	0,7	4,6
17.07.02.9995 Terug ontvangen voorschotten	7,5	0	0	7,5
Totaal bruto programma-ontvangsten	10,3	1,1	0,7	12,1

Bron: Ministerie van IenW. Som der delen kan afwijken van het totaal door afrondingen.

Auditdienst Rijk
Postbus 20201
2500 EE Den Haag
(070) 342 77 00